

Impéria ve střetu o Střední Asii

Příčiny druhé britsko-afghánské války

v souvislostech mocenského boje Velké Británie a Ruska o vliv ve Střední Asii v letech 1873–1878¹

Jiří Kárník

Oblast Blízkého a Středního východu je dlouhodobě neuralgickým bodem v mezinárodních vztazích a světové politice. Na východním okraji tohoto regionu, ve stínu Hindúkuše a v srdci Asie, pak leží stát, k němuž se upírá pozornost velmocí již více než dvě staletí — Afghánistán. V posledních pětaticeti letech zažila tato země jen jedno krátké údobí míru, navíc poznamenané režimem, který si agresivitou v přístupu k domácí opozici příliš nezadal s okupačními armádami. Proto není divu, že je Afghánistán dodnes jedním z nejnebezpečnějších míst světa.

Oba velké konflikty, které zemi zasáhly ve 20. století, jsou dobře známé. Sovětský svaz si v Afghánistánu prožil svůj „Vietnam“. Spojené státy americké se pokouší zemi pacifikovat dodnes, jaké budou dlouhodobé důsledky jejich vojenského úsilí, lze zatím jen těžko odhadovat. Ještě před aktéry studené války a dlouholetými soupeři na bipolárně rozdělené mapě světa ovšem do Afghánistánu zavítalo impérium, jehož síla oslňovala 19. století, Velká Británie.

Právě přítomnost západní a křesťanské velmoci měla obrovský význam pro další vývoj celé země a její směřování. Byla totiž první zkušeností místních malých kmenových a muslimských komunit se západním civilizačním okruhem. Byla velmi negativní a právě v prvních válkách s Brity se naplno rozvinuly fenomény, které známe i z dnešního Afghánistánu: gerilový boj, islámský fundamentalismus a nedůvěra ke všemu evropskému. Tyto fenomény byly v afghánské společnosti do jisté míry přítomné i v době před příchodem Britů do země, ale války s ostrovním impériem přinesly posílení veškerých radikálních směrů ve společnosti.

I přes pokusy o pozápádnění ve stylu Kemalova Turecka v době mezi dvěma světovými válkami v Evropě se Afghánistán v době problémů vždy vracel k osvědčeným kmenovým praktikám a po invazi Sovětského svazu v roce 1979 a následné dlouhé a děsivé válce, která zemi zachvátila, byl Afghánistán radikalismem pohlcen zcela, což vyústilo v úspěch hnutí Taliban a masivní podporu Al-Kaidy. Pro pochopení

1 Tato studie byla publikována v rámci výzkumného projektu Program rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově v Praze (PRVOUK), č. 12, „Historie v interdisciplinární perspektivě, podprogram Evropa a (versus) svět: Interkontinentální a vnitrokontinentální politické, ekonomické, sociální, kulturní a intelektuální transfery“.

Afghánských dějin v jejich celé komplexnosti a problémů této země v současnosti, je nutné zmapovat veškerá zklamání a ponížení, kterých se tato země dočkala ve svých relativně krátkých dějinách a za jedno z nich se dá považovat i zahájení druhé Britsko-afghánské války, přesně sto let před invází Sovětského svazu, v roce 1879.

Devatenácté století se v některých atributech podobalo století dvacátému, jedním z nich byla i existence dvou velmocí, které po většinu století svou silou převyšovaly zbytek světa a zároveň se mocensky angažovaly ve Střední Asii, Velké Británie a Ruska. Dvacáté století prožívaly obě země v naprosto jiném postavení. Z Ruska se stal Sovětský svaz, jedna ze dvou nejmocnějších zemí planety, Velká Británie byla naopak okolnostmi donucena vzít zavděk spojenectvím se svou bývalou kolonií a o své impérium postupně přišla.

V sedmdesátých letech 19. století byl ale tento scénář v nedohlednu. Velká Británie triumfovala po celém světě. Její imperiální vzepětí se dostávalo do finální fáze, země sama na vrchol své moci, „břemeno bílého muže“ v podobě importu civilizace do nejvzdálenějších koutů světa nesla Británie hrdě a očividně. Stejně tak carské Rusko pokračovalo v nezastavitelném pochodu na jih a východ, celé století postupně ukrajovalo části kdysi mocných říší Blízkého východu, Persie a osmanské říše. Mimo tohoto procesu ale pokračovalo i jeho vojenské úsilí o ovládnutí středoasijských chanátů a emirátů, ležících na prastaré Hedvábné stezce, tedy Samarkandu, Chivy nebo Buchary.²

Tento proces nevyhnutelně vedl ke střetávání obou velmocí právě v oblasti nacházející se mezi nově vznikajícími provinciemi carského Ruska a „perlou“ britského impéria, Indií, tedy ve Střední Asii. Již od napoleonských válek probíhal nebezpečný a jako ze špionážních románů vystřížený proces průzkumu těchto dosud neprobádaných oblastí. Muži jako Henry Pottinger, William Moorcroft či na druhé straně Filip Nazarov a Eduard Eversmann křižovali Střední Asii v honbě za informacemi a byli jedněmi z hlavních hráčů „Velké hry“.

Británie velice brzy došla k závěru, že klíčem k obraně Indie je kontrola Afghánistánu. Po celé 19. století se ovšem britští politici nedokázali shodnout, jakým způsobem by tato kontrola měla být uplatňována. Třikrát za dobu svého panství v Indii se Britové rozhodli zemi vzít útokem a vytvořili tak z Británie první z řady velmocí, které poznaly, nakolik je válka v Afghánistánu ošemetná. Hned první britská zkušenost byla tragická. V letech 1839–1842 brzy poznali, že zemi je možné dobýt, ale nikdy ji není možné ovládnout, doplatili na to smrtí 16 000 vojáků i civilistů a patnáctiletou ztrátou vlivu v regionu.³

Tématem této studie jsou pak příčiny války druhé, která probíhala v letech 1878–1880 a která jako jediná přinesla Britům alespoň částečný úspěch v podobě dosazení probritsky orientovaného emíra Abdura Rahmána na afghánský trůn. Posledních 5 let před válečným konfliktem došlo k politickým změnám, které zapříčinil posun od politiky tzv. „mistrné nečinnosti“ k mnohem agresivnějšímu stylu řešení

2 Více BECKER, S., *Russia's Protectorates in Central Asia, Bukhara and Khiva, 1866–1924*, New York 2004.

3 Nejkomplexnější popis této katastrofy nabízí EYRE, V., *The Military Operations at Cabul Which Ended in Retreat and Destruction of British Army*, London 1843.

afghánské otázky a právě těchto pět let je hlavním tématem studie. Cílem je zmapovat děje, které se odehrávaly těsně před válkou a tím v podstatě odpovědět na otázku, proč se Britové znovu pustili do vojenského střetu se zemí, která již jednou zapříčinila tak značnou ztrátu na jejich reputaci a byla dějištěm jedné z největších katastrof jejich imperiálních dějin.

Období konce roku 1873 a celého roku 1874 se v Afghánistánu neslo ve znamení sporů o nástupnictví. Dne 22. listopadu 1873 totiž emír Šér Alí oficiálně oznámil, že dědicem trůnu nebude jeho nejstarší syn Jakúb Chán, ale nejmladší Abdula Jan. Vláda britské Indie na to reagovala o 2 měsíce později a v lednu poslal generální guvernér a vícekrát⁴ Indie lord Northbrook dopis emírovi, v němž mu přál dobré zdraví a pokojnou vládu a ke jmenování nového dědice trůnu pouze poznamenal: „Doufám, že se díky Vašemu vedení naučí zvládat vládu se stejnou moudrostí a úspěchem.“⁵ Northbrook se ovšem obával, aby tento čin nevyvolal v zemi nepokoje.⁶ Vícekrát se v tomto případě nemýlil, Jakúb Chán začal ihned opevňovat Herát, jehož byl guvernérem, nicméně brzy mu došly prostředky a v doprovodu emírových důstojníků se dostavil do Kábulu, kde byl po několika dnech uvržen do vězení.

Lord Northbrook reagoval zprávou přes Attu Muhammada, britského domorodého vyslance (vakila) v Kábulu. Chtěl vysvětlit, zda opravdu emír drží svého syna ve vězení a pokud ano, tak z jakých důvodů.⁷ Reakce z Kábulu byla dosti ostrá. Členové Durbaru⁸ byli překvapeni nutností tuto záležitost britské vládě v Indii vůbec vysvětlovat a uvedli hned několik prohřešků, kterých se Jakúb Chán dopustil. Zmínili například „vydrancování Herátu, vraždu vojenského velitele města a neuposlechnutí příkazů emíra“.⁹ Odpověď samotného emíra se nesla v podobném duchu, autor si byl v dopise jistý, že není potřeba nic vysvětlovat, Britové si jsou jistě jeho prohřešků vědomi.¹⁰

Tato epizoda ukazuje, jak se vztahy Británie a Afghánistánu zhoršovaly již v roce 1874. Tento proces měl pokračovat. S nástupem nové vlády se na místo ministra pro Indii na dva roky dostal Robert Arthur Gascoyne-Cecil, třetí markýz ze Salisbury. Dne

4 Titul „generální guvernér a vícekrát Indie“ byl používán mezi lety 1858–1947, a to z toho důvodu, že roku 1858 byla zrušena Východoindická společnost, která do té doby Indii spravovala, ta tak přešla z pravomocí Kontrolní rady ředitelů Východoindické společnosti do rukou britské vlády, respektive nově vzniklého ministerstva pro Indii. Tím se stal generální guvernér zástupcem britského panovníka, a tudíž musel obdržet i titul vicekrále.

5 Dopis generálního guvernéra a vicekrále Indie lorda Northbrooka afghánskému emírovi Šéru Alímu, 21. ledna 1874. *Parliamentary Papers (PP)*, C. 2190: *Afghanistan: Correspondence Respecting the Relations between the British Government and that of Afghanistan since the Accession of the Amir Shere Ali Khan*, London 1879, č. 27, příloha 2, s. 118.

6 HANNA, H. B., *The Second Afghan War, Its Causes, Its conduct and Its Consequences*, Westminster 1899, Vol. 1, s. 50.

7 Telegram lorda Northbrooka britskému vakilovi v Kábulu Atu Muhammadovi, 17. prosince 1874. *PP*, C. 2190, č. 30, příloha 5, s. 126.

8 Shromáždění náčelníků v čele s emírem.

9 Dopis Aty Muhammada komisaři Pešávarské divize siru Pollockovi, 14. prosince 1874. *PP*, C. 2190, č. 30 A, příloha 1, s. 127

10 Tamtéž, příloha 2, s. 128.

22. ledna 1875 poprvé v dopise indické vládě nastínil kroky, které hodlá provést. Prvním z nich bylo odvolání vakila v Kábulu, Salisbury psal, že „je sporné, zda je [vakil — pozn. J. K.] ve stavu, kdy by byl schopen Vám dodávat jakékoliv informace, o kterých emír nechce, abyste je obdrželi. I kdybyste se mohli spolehnout na jeho dokonalou upřímnost, není pravděpodobné, že by jakýkoliv domorodý agent měl takový rozhled o politice západních mocností, aby mohl získávat informace, které potřebujete.“¹¹ Salisbury požadoval od Northbrooka, aby „podnikl kroky, které přesvědčí emíra k vytvoření zastupitelského úřadu Velké Británie v Herátu,“ a dokonce prohlásil, že „emír už nejednou vyjádřil svou připravenost uznat přítomnost britského agenta v Herátu“.¹²

Salisburyho dopis vicekráli je jasným odklonem od dosavadní politiky britských vlád v Indii. Končí jím politika „mistrné nečinnosti“ a ke slovu se dostává tzv. Sindhská škola přístupu k obraně Indie, tedy přístup, který dlouhodobě obhajoval vysunutí obranné linie za hranice samotné Indie. Salisbury byl v tomto kroku ovlivněn velice důležitým dokumentem, který v polovině roku 1874 napsal sir Bartle Frere, v této době člen indické rady a bývalý guvernér Bombaje. Frere oživil myšlenky Henryho Rawlinsona, Henryho Greena a Johna Jacoba, starších teoretiků Sindhské školy.

Prvním krokem k úspěšné obraně Indie proti případné ruské agresi mělo být dle Frereho názoru obsazení Květy, která měla sloužit jako pozorovací stanice pro jižní Afghánistán, přičemž v případě ohrožení Indie, mohla z Květy královská vojska zastavit jakoukoliv invazní armádu, která by se chystala ohrožovat Indii přes Kábul a Chajbarský průsmyk. Druhým důležitým krokem, který Frere doporučoval, bylo ustanovení britského zastoupení v Herátu, Kábulu a Kandaháru. Frere byl totiž toho názoru, že není možné ruský postup zpomalit uvnitř hranic Indie. Tito vyslanci měli fungovat jako vojenští pozorovatelé a neměli se vůbec vměšovat do vnitřních záležitostí Afghánistánu. Jako třetí a poslední krok Frere navrhoval přesvědčit emíra, aby svou zahraniční politiku, v přátelském duchu, konzultoval s Velkou Británií.¹³

Frere tímto memorandem reagoval zejména na pád Chivy, kterou Rusové ovládli v roce 1873, nicméně jeho myšlenky se následně staly základními kameny politiky, kterou prosazoval jak lord Salisbury, tak později lord Lytton v úřadu vicekrále a generálního guvernéra Indie. Konzervativci chtěli z Afghánistánu vytvořit silný a stabilní stát, jehož zahraniční politika by byla pod britskou kontrolou, a tím vytvořit obranný val proti ruskému postupu ještě před hranicemi samotné Indie.

Úřad generálního guvernéra a vicekrále nicméně až do roku 1876 držel lord Northbrook, který byl zastáncem politiky „mistrné nečinnosti“ a snažil se přesvědčit i lorda Salisburyho, aby svou politiku přehodnotil. Guvernér jednoznačně popřel, že by emír někdy vyjádřil ochotu mít v Afghánistánu britského agenta. K odpovědi přiložil i analýzy generálního guvernéra Paňdžábu. Nesouhlasil ani s negativním hodnocením vakila Atty Muhummada, když konstatoval, že „nemá žádný důvod domnívat se, že jakékoliv informace tají“ či že „zápisky z Kábulského deníku podléhají kontrole

11 Dopis ministra pro Indii lorda Salisburyho lordu Northbrookovi, 22. ledna 1875. Tamtéž, č. 31, s. 128.

12 Tamtéž, s. 129.

13 GHOSE, K. D., *England and Afghanistan, a Phase in Their Relations*, Calcutta 1960, s. 12.

emíra“.¹⁴ Vyjádřil také přesvědčení, že emír nebude ani v nejmenším ochoten přijmout britského agenta v Herátu, které znovu podpořil přílohami názorů guvernéra Paňdžábu i názory bývalých domorodých agentů v Kábulu.¹⁵ Doporučoval, aby na emíra „nebyl vyvíjen žádný okamžitý tlak“.¹⁶ Poslední část odpovědi se týkala emírova přístupu k Británii. Northbrook psal, že „od konference v Ambale emír neprojevil žádné odmítání našich rad ohledně zahraniční politiky Afghánistánu. Plně souhlasil, s velkým sebezapřením, i s rozhodnutím britské vlády v arbitráži o Seistán.“¹⁷ Nakonec vyjádřil přesvědčení, že „přátelské vztahy s Afghánistánem budou nejlépe zajištěny setrváním u trpělivé a smířlivé politiky, která byla vládou Indie prosazována doposud.“¹⁸

Ministr pro Indii své instrukce změnit nehodlal. V dalším dopise z listopadu 1875 vyjádřil značné znepokojení nad ruským postupem Asií a viděl 3 způsoby, jak by mohlo Rusko ovlivnit záležitosti v Afghánistánu. Zaprvé by mohlo „násilím a úplatky“ získat absolutní moc nad emírovými kroky. Zadruhé, i pokud by zůstal vládce Afghánistánu loajální, by se Rusko mohlo pokusit vyvolat v zemi vnitřní nepokoje a pomocí ovlivňování nezávislých náčelníků ji ovládnout. A zatřetí by mohlo využít neposlušnosti některých pohraničních kmenů a požadovat pohraničí území jakožto trest za jejich nekončící nájezdy. Za nejpravděpodobnější možnost považoval vyvolání vnitřních nepokojů v zemi, nicméně pravděpodobnost veškerého ruského postupu by byla dle jeho slov „výrazně omezena“ ustanovením agenta v Herátu. Pochyboval i o odmítavém stanovisku emíra k tomuto kroku, protože podle jeho názoru bylo v emírově zájmu, aby Británii bylo umožněno vidět situaci v zemi očima svých důstojníků a tím zabránit další expanzi ruské moci na jih a uchovat integritu afghánského státu. Prvním krokem, který měl vícekrát provést, bylo požádání emíra o přijetí krátkodobé diplomatické mise v Kábulu, která nemusí být pro veřejnost „spojena se zastupitelstvím trvalým“. Mělo se tak stát „bez jakéhokoliv zbytečného zdržování a s tlakem na emíra, aby tuto misi přijal“.¹⁹

Indická vláda se viditelně snažila tento kurz odvrátit. Tlak na emíra považovala za „fatální chybu“. Nepopírala výhody, které by z přítomnosti britského důstojníka v Herátu vyplývaly, ale byla přesvědčena, že by je Británie získala pouze v případě, že by emír s jeho přítomností v této pohraniční pevnosti souhlasil. Zopakovala své přesvědčení, že dosavadní politika byla jediná moudrá, a naposledy se pokusila obhájit svá stanoviska.²⁰

14 Dopis vlády Britské Indie ministerstvu zahraničí, 7. června 1875. PP, C. 2190, č. 32, s. 130.

15 Tamtéž, přílohy 1–13, s. 130–146.

16 Tamtéž, s. 133.

17 V roce 1873 rozhodovala Brity vedená arbitrážní komise o rozdělení provincie Seistán, ležící na hranicích Afghánistánu a Persie. Rozhodla se pro rozdělení území na obdobně rozlehlé dvě části, toto řešení ovšem neuspokojilo ani jednu stranu a dlouhodobě poznamenalo britské vztahy jak s Afghánistánem, tak Persií.

18 Dopis vlády britské Indie ministerstvu zahraničí, 7. června 1875. PP, C. 2190, č. 32, s. 134–135.

19 Dopis lorda Salisburyho lordu Northbrookovi, 19. listopadu 1875. PP, C. 2190, č. 33, s. 147–149.

20 Dopis indické vlády ministerstvu zahraničí Velké Británie, 28. ledna 1876. Tamtéž, č. 34, s. 149–155.

Bylo jasné, že dříve nebo později se tento nesoulad bude muset řešit a obě vlády musí sjednotit svá stanoviska. V září 1875 tedy lord Northbrook požádal ministra pro Indii o přijetí své rezignace.²¹ Doplnil ji následujícím varováním: „Jsem si jistý, že převzetím iniciativy zahazujete svou nejlepší kartu a riskujete pozdější ponižení finanční i politické a možná nás dostáváte do nebezpečí další zbytečné a drahé války v Afghánistánu.“²²

Předtím než se dostaneme k jmenování a činům nového vicekrále, je potřeba osvětlit další postup Ruska ve Střední Asii. To totiž nezahálelo, vojenská mise byla připravována proti městu Merv a vzpoury turkických kmenů v Kókandu a Chivě přinutily Rusko, aby tyto oblasti svázalo s impériem pevnějšími pouty, než činilo doposud.²³ Kókand byl anektován a připojen k Ruskému impériu.²⁴ Merv sloužil dlouhodobě jako centrum nájezdníků, kteří pravidelně ohrožovali obchodní karavany.²⁵ Rusové expedici proti tomuto městu popřeli a deklarovali, že se rozhodli pro „naprosto pacifistický program“ ve vztahu k zemím za Kaspickým mořem.²⁶ Reálné kroky carské politiky tuto deklaraci ovšem spíše popíraly, než potvrzovaly. V roce 1875 vyslal Petrohrad domorodého agenta do Kábulu. Britové se o tomto kroku dozvěděli od svého vakila již před jeho příjezdem, 24. dubna 1875.²⁷ Vyslanec pouze předal dopis generála Kaufmanna, v němž guvernér Turkeštanu gratuloval ke jmenování nového dědice kábulského trůnu a deklaroval přátelské vztahy. Navíc zlepšování vztahů Afghánistánu s Ruskem nadále pokračovalo.

V Británii se mezitím premiér Benjamin Disraeli rozhodl obsadit uvolněné místo vicekrále lordem Lyttonem. Robert Bulwer-Lytton, první hrabě z Lyttonu byl zkušeným diplomatem, prošel si diplomatickými misemi ve Florencii, Paříži, Petrohradě nebo Konstantinopoli. Těsně před jmenováním vicekrálem a generálním guvernérem Indie pobýval Lytton v Lisabonu jakožto vyslanec Velké Británie. Závěrem této mise plánoval ukončit své veřejné působení, protože v roce 1873 zdědil po otci titul i rodové jmění a hodlal se věnovat záležitostem svého panství.²⁸ Nabídku Benjaminu Disraeliho se Lytton zpočátku zdráhal přijmout a premiéra informoval o svém chatrném zdraví, neznalosti místních poměrů v Indii a „nezkušenosti s administrativou“.²⁹ Pre-

21 MALLETT, B., *Thomas George Earl of Northbrook, a Memoir*, London 1908, s. 114.

22 BILGRAMI, A. H., *Afghanistan and British India 1793–1907*, New Delhi 1973, s. 168.

23 BECKER, S., c. d., s. 63–73; BALFOUR, B., *The History of Lord Lytton's Indian Administration, 1876 to 1880: compiled from Letters and Official Papers*, London 1899, s. 16–17.

24 Oficiální oznámení viz extrakt z *Journal de St. Pétersbourg*, 2. března 1876. PP, C. 2164: *Central Asia: No. 1 (1878): Correspondence Respecting Central Asia*, London 1878, č. 64, příloha 1, s. 70.

25 Dopis britského vyslance v Teheránu Taylora Thomsona ministru zahraničí Velké Británie lordu Granvillovi, 20. února 1874. PP, C. 2164, č. 7, příloha 2, s. 11.

26 Dopis šéfa asijského oddělení ruského ministerstva zahraničí Stremukova ruskému vyslanci v Londýně baronu Brunnovovi, 25. března 1874, předaný ministru zahraničí Velké Británie lordu Derbymu 13. dubna 1874. Tamtéž, č. 10, s. 13.

27 Extrakt z kábulských deníků (dopisů britského agenta v Kábulu, Atty Muhammada Chána) z 24.–26. dubna 1875. Tamtéž, č. 58, příloha 2, s. 63.

28 BALFOUR, B., c. d., s. 1.

29 Dopis britského vyslance v Lisabonu lorda Lyttona předsedovi vlády Velké Británie Benjaminu Disraelimu, 1. prosince 1875. PP, C. 2164, s. 2–3.

miér ale i přes tyto obtíže trval na jeho jmenování a 7. ledna 1876 bylo po dodatečném Lyttonově souhlasu oficiálně stvrzeno.

Nový vicekrál dostal 28. února 1876 od ministerstva pro Indii velice podrobné instrukce. Hned na začátku lord Salisbury zdůraznil důležitost vztahů britské Indie s kmeny v povodí Indu, tedy i s chánem Kalátu a emírem Afghánistánu. Jako první úkol dostal nový vicekrál „najít brzkou příležitost k vyslání dočasné mise do Kábulu, opatřené takovými instrukcemi, které by umožnily překonat emírův viditelný odpor k ustavení permanentní britské mise v Afghánistánu“.³⁰ Tato mise měla mít oficiálně za cíl oznámit jak emírovi, tak chánovi z Kalátu jmenování královny Viktorie indickou císařovnou. Ministerstvo ale nechalo vicekráli volnou ruku v tom, jakým způsobem misi oznámí, její načasování i trasa, vše se mělo podřídit úspěchu vyjednávání, případně konzultovat s emírem samotným.

Primárním úkolem výpravy do Kábulu mělo být „získat emírovi důvěru“. Salisbury viděl hlavní problém v tom, že Británie nepostupuje vůči Rusku s dostatečnou efektivitou, a psal, že „Británie by nebyla lhostejná v případě, že by se Rusko rozhodlo soupeřit s britským vlivem v Afghánistánu“.³¹ Dopis pokračoval výčtem požadavků, které by mohl vznést Šér Alí. Prvním z nich měla být pevně stanovená a vyšší finanční pomoc, dále jasnější a rozhodnější přijetí jeho syna Abdula Jana za následníka trůnu a otevřený slib — například smlouvou — o materiální podpoře v případě cizí agrese vůči Afghánistánu.

Ani jeden z nich ale neměl vicekrál splnit, a pokud ano, tak ve značně omezené podobě. Trvalá subsidia byla podle Salisburyho „nevhodná“ v případě státu, jehož charakter je natolik nestálý. Na požadavek uznání Abdula Jana měl Lytton reagovat proklamací o snaze britské vlády nevstupovat do vnitřních záležitostí Afghánistánu a neurčitým příslibem pomoci „za určitých okolností“ a „čas od času“.³² Stejně tak otázka podpory Afghánistánu při agresi vůči jeho území měla zůstat v zásadě nezodpovězena.

Lord Salisbury jasně deklaroval, že pokud emír chce nějaká ujištění ze strany Británie, musí povolit britským agentům přístup na hranice země a musí být velice pozorně nasloucháno jejich radám. Předposlední, 28. článek celého dopisu jasně ilustruje odhodlanost konzervativního kabinetu ke změně dosavadního přístupu k Afghánistánu: „Přístup Šéra Alího byl více než jednou charakterizován tak značnou lhostejností k přáním a zájmům indické vlády, že nelze vyloučit jako nemožnou úplnou ztrátu [emírovy — pozn. J. K.] důvěry v upřímnost a moc indické vlády. Pokud by toto odcizení přišlo jakožto výsledek navržených vyjednávání, nesmí být ztracen žádný čas a je nutno přehodnotit, z nového úhlu pohledu, politiku, která bude nadále uplatňována vůči Afghánistánu.“³³

Lord Lytton sdílel Salisburyho a Disraeliho názory, jeho vizí sice bylo „vytvořit na naší severo-západní hranici silnou hráz a za pomoci Afghánistánu stát se moc-

30 Dopis ministra pro Indii lorda Salisburyho vicekráli a generálnímu guvernérovi Indie lordu Lyttonovi, 28. února 1876. PP, C. 2190, č. 35, příloha 1, s. 156.

31 Dopis ministra pro Indii lorda Salisburyho vicekráli a generálnímu guvernérovi Indie lordu Lyttonovi, 28. února 1876. PP, C. 2190, č. 35, příloha 1, s. 157.

32 Tamtéž, s. 158.

33 Tamtéž.

ným a prosperujícím státem“. V podobném duchu pokračoval: „Je naším přáním vidět zisky Afghánistánu vzrůstat, vidět konsolidaci emírovy autority a zajistit trvalou vládu jeho dynastie.“ Tato slova ovšem doplnil důležitou podmínkou: „Nemůžeme ale dopustit, aby [emír — pozn. J. K.] spadl do vlivu jakékoliv moci, jejíž zájmy jsou protikladné k těm našim.“³⁴

Během své cesty do Indie³⁵ se nový vicekrál potkal v Suezském průplavu s lodí *Serapis*, která z Indie vezla prince z Walesu. Je velice důležité, že na ni seděl nejen budoucí anglický král, ale také sir Bartle Frere. Konverzace s ním jistě posílila Lyttonovy postoje a v názorech navazovala na únorové instrukce. Sir Bartle Frere byl toho názoru, že momentálně je emír k Británii až „hořce nepřátelský“ a pokud nebude možné tyto pošramocené vztahy napravit, je lepší zjistit to dříve než později.³⁶

Do Bombaje dorazil lord Lytton v dubnu 1876.³⁷ Ihned se pustil do plnění instrukcí a přes komisaře v Pěšavaru poslal emírovi zprávu, že hodlá do Kábulu vyslat dočasnou misi. Formálním důvodem návštěvy bylo oznámení, že se lord Lytton stal novým generálním guvernérem a vicekrálem Indie a že britská královna Viktorie hodlá přijmout titul indické císařovny.³⁸ Jak ovšem napovídají instrukce, hlavním důvodem návštěvy mělo být prodiskutování britsko-afghánských vztahů a zejména možnosti přítomnosti britských důstojníků v Afghánistánu. Emír tuto misi zdvořile odmítl a prostřednictvím britského vakila v Kábulu udal tři důvody: 1) že nemůže garantovat bezpečí vyslance, a to z toho důvodu, že by mu někteří lidé mohli chtít z náboženských důvodů ublížit; 2) obavy, že by mise vznesla požadavky, které by nemohl přijmout, a tudíž by způsobil „narušení přátelství“ mezi Afghánistánem a indickou vládou; 3) že by britská mise způsobila, že afghánská vláda nebude moci odmítnout ani misi ze strany carského Ruska.³⁹

V době, kdy odpověď emíra dorazila k vicekráli, byla situace v Evropě zvláště napjatá. Probíhaly nepokoje v Bulharsku, bylo publikováno Berlínské memorandum Rakouska, Ruska a Německa, které nabádalo tureckého sultána k přijetí reform, a britská středomořská flotila se blížila k zátocce Bešika na podporu Turecka. Tyto události měly jistý vliv i na chování lorda Lyttona k afghánskému emírovi. Jeho odpověď obsahovala dokonce osten výhružky, vicekrál konstatoval, že pokud emír odmítne „upřímně podanou ruku přátelství“, přinutí Lyttona „považovat Afghánistán za stát, který se dobrovolně izoloval od společenství a podpory britské vlády“.⁴⁰ Odpovídající instrukce byly zaslány také domorodému agentovi v Kábulu.

Před dalším vyjednáváním s Afghánistánem ale musela indická vláda řešit rovněž problémy na území dlouholetého britského spojence a formálního vazala ká-

34 BALFOUR, B., c. d., s. 29–30.

35 Nový vicekrál cestoval přes Neapol, Káhiru, Suezský průplav a odtud do Bombaje, byla to obvyklá cesta od roku 1869, kdy byl průplav otevřen.

36 BALFOUR, B., c. d., s. 45.

37 ROBSON, B., *The Road to Kabul, The Second Afghan War, 1878–1881*, London 1986, s. 43.

38 Dopis sira Richarda Pollocka Šéru Alímu, 5. května 1876. PP, C. 2190, č. 36, příloha 6, s. 174.

39 Dopis Atty Muhammada siru Richardu Pollockovi, 22. května 1876. Tamtéž, č. 36, příloha 8, s. 175.

40 Dopis sira Richarda Pollocka Šéru Alímu, 8. července 1876. Tamtéž, příloha 9, s. 177.

bulského emíra, chána z Kalátu. Místní vládce totiž dlouhodobě bojoval s náčelníky a neschopnost dohody mezi oběma stranami způsobila ochromení obchodních tras skrze Bolanský průsmyk do vnitrozemí Afghánistánu a do Persie. Tato skutečnost se úzce dotýkala britských zájmů, a tudíž bylo potřeba problém rychle vyřešit. Spory byly již staršího data, roku 1873 byl z města odvolán britský agent a vyslán sir Robert Sandeman, aby se pokusil vyjednat mezi chánem a náčelníky dohodu. Jeho snaha ovšem k ničemu nevedla,⁴¹ a proto se na počátku roku 1876 musel vydat do Kalátu znovu. Pomocí diplomatického vyjednávání i britských vojsk se mu nakonec podařilo situaci stabilizovat. O něco později, v roce 1877, dokonce obsadil Kvétu. V této záležitosti argumentoval článkem ve smlouvě z roku 1857, kterou Británie s chánem Kalátu uzavřela a která ji dovozovala mít vojenskou posádku kdekoli na jeho území.⁴² Tento krok je důležitý pro další průběh vyjednávání s Afghánistánem, jelikož emírova podezřívavost logicky vzrostla. Význam má i pro pozdější konflikt, protože Kvéta se stala základem postupu britských vojsk.

Na vícekrálův dopis odpověděl Šér Alí nabídkou setkání zástupců obou vlád na hranicích či vysláním britského domorodého agenta v Kábulu zpět do Indie. Vakil měl jasně vyložit veškeré emírovy požadavky a podmínky případné dohody.⁴³ Britská vláda v Indii zvolila druhou možnost a nechala zavolat svého dlouholetého domorodého agenta v Kábulu, Nawába Attu Muhammada Chána.

Setkání s vicekrálem proběhlo v Simle 7. října 1876. Už na počátku jednání bylo jasně vidět, že lord Lytton je velmi nespokojen s přístupem emíra, když prohlásil: „Emír viditelně došel k závěru, že od nás nemůže nic očekávat a zároveň se nemá čeho bát, takže může stát opodál. Je si jist, že jsme mu v případě útoku zvenčí zavázání pomocí, a to v našem zájmu, i když k tomu nejsme smluvně vázáni.“ Vicekrál označil toto přesvědčení za „fatální omyl“ a znovu zopakoval, že britské pomoci se emír dočká pouze v případě, že bude vůči Británii postupovat jako přítel, ale pokud bude zpochybněna jeho upřímnost „půjdou naše zájmy úplně opačnou cestou a [naše kroky — pozn. J. K.] mohou dokonce posílit nebezpečí, která hrozí emírovi doma i v zahraničí“.⁴⁴

Je očividné, jak se rétorika lorda Lyttona stávala čím dál ostřejší. Nicméně stále zde byl jistý prostor pro dohodu. Guvernér navrhl čtyři kroky, které byl ochoten podniknout ve prospěch emíra, z něhož by se slovy Lyttona stal „nejsilnější vládce, který kdy seděl na afghánském trůně“. Britská vláda byla ochotna podepsat smlouvu, v níž by bylo řečeno, že 1) přátelé a nepřátelé jednotlivých států jsou přáteli a nepřáteli obou; 2) v případě nevyprovokované agrese pomůže Velká Británie emírovi zbraněmi, muži i peněží; 3) Abdula Jan bude uznán jako emírovův následník; 4) Velká Británie bude vyplácet roční subsidia emírovi, na jejichž výši se dohodnou zástupci obou

41 Více k vyjednávání i misi TUCKER, A. L. P., *Sir Robert Sandeman, Peaceful Conqueror of Baluchistan*, London 1922, s. 27–33.

42 ROBSON, B., c. d., s. 44.

43 Dopis Atty Muhammasiru Richardu Pollockovi, 4. září 1876. PP, C. 2190, č. 36, příloha 15, s. 179.

44 Memorandum k rozhovoru mezi lordem Lyttonem a Attou Muhammadem, 10. října 1876. Tamtéž, příloha 19, s. 183.

zemí v průběhu dalších jednání. Měla ovšem také řadu podmínek: a) emír se neuchýlí k agresi či provokacím směrem k sousedům; b) vzdá se veškeré komunikace s Ruskem a jejich agenti odkáže na Velkou Británii; c) umožní britskému agentovi pobyt v Herátu a i na jiném místě na hranicích; d) komise afghánských a britských důstojníků určí hranice emírova území; e) bude vyvinuta snaha směrem k volnému obchodu po všech hlavních obchodních trasách; f) stejně tak bude umožněno vybudovat telegrafní spojení, jehož směr bude ještě určen; g) Afghánistán bude plně otevřen pro Angličany, přičemž emír nebude plně zodpovědný za ojedinělé incidenty; h) vícekrát se zřekne nároku na stálého vyslance v Kábulu, pokud emír vyšle vyslance na vojenské velitelství indické armády a pokud bude moci britská moc kdykoliv vyslat dočasnou misi. V poslední části jednání pak vyslovil ochotu setkat se s emírovým vyslancem na hranicích, tedy využít druhé nabízené možnosti ke komunikaci.⁴⁵

Emír s odpovědí nespíchal, od počátku bylo značně nepravděpodobné, že by s podmínkami souhlasil, nicméně v průběhu listopadu a prosince 1876 svolal několikrát durbar i nejvlivnější náčelníky. Jednání probíhala za zavřenými dveřmi, tudíž neměl britský domorodý agent v Kábulu příliš přesné informace o jejich průběhu. Nakonec durbar stanovil čtyři podmínky pro splnění britských požadavků, s nimiž měla afghánská mise odcestovat do Indie: 1) kdyby byli vyslanci Británie jakkoliv poškozeni na životě nebo majetku, měli být viníci souzeni na základě afghánských zvyků a práva; 2) povinnosti britských důstojníků na hranicích měly být jasně definovány a omezeny; 3) pokud by se ruský agent pokusil jít do Afghánistánu, měla mu v tom zabránit britská, nikoliv afghánská moc; 4) pokud britská pomoc zbraněmi a penězi nebude dostatečná, pak měla být bez nároku na jakékoliv protislužby, tzn. i na přítomnost britských agentů v Afghánistánu.⁴⁶

Dne 25. prosince 1876 emír určil datum, kdy jeho vyslanec pojedje do Pěšavaru na výše navržená vyjednávání.⁴⁷ Rozhodl se pro poslední den roku 1876. Hlavním vyjednavatelem za afghánskou stranu byl zkušený, ale již velmi nemocný Nur Muhammad Šáh, do Pěšavaru dorazil na konci ledna 1877. Vyhlídky vyjednávání byly od počátku pochybné, otázku přítomnosti britských důstojníků a agentů na afghánském území rozebral Atta Muhammad ve svém rozhovoru s lékařem britské armády a znalcem afghánských poměrů Henrym Walterem Bellewem,⁴⁸ kde řekl, že „sliby vaší vlády jsou jedna věc, její činy věc druhá“. Zopakoval téměř všechny křivdy, jichž se britská vláda v Indii vůči emírovi dopustila, a zdůraznil, že nejdou dohromady sliby o „nevmešování se do interních záležitostí Afghánistánu“ a snaha o umístění britských agentů

45 Memorandum k rozhovoru mezi lordem Lyttonem a Attou Muhammadem, 10. října 1876. PP, C. 2190, č. 36, příloha 19, s. 184.

46 Dopis Atty Muhammada siru Richardu Pollockovi, 21. prosince 1876. Tamtéž, příloha 32, s. 194.

47 Dopis Atty Muhammada siru Richardu Pollockovi, 25. prosince 1876. PP, C. 2190, č. 36, příloha 33, s. 194.

48 Bellew byl nejen chirurgem ve službách armády Jejího Veličenstva, ale také činný spisovatel, napsal například knihu o politické misi do Afghánistánu roku 1857 (*Journal of Political Mission to Afghanistan in 1857*, London 1862) či pojednání o etnografii Afghánistánu (*An Inquiry into the Ethnography of Afghanistan*, Woking 1891)

či důstojníků na jeho území, přičemž prorokoval, že „situace je nanejvýš závažná“ a „toto je poslední šance na dohodu“.⁴⁹

Konference v Pěšavaru začala prvním sezením 30. ledna 1877, přítomni byli diplomat za britskou stranu, sir Lewis Pelly, překladatel Henry Walter Bellew, britský domorodý agent v Kábulu, Nawáb Atta Muhammad Chán, vyslanec emíra Afghánistánu, Mir Akhor Ahmad Chán a již zmiňovaný Nur Muhammad Šáh. Jednání byla komplikovaná. Sir Lewis Pelly od počátku tlačil na afghánskou reprezentaci, aby potvrdila přijetí britských agentů v Afghánistánu, jelikož „vicekrál odvodil, z dopisu poslaného agentem v Kábulu a z příchodu afghánských vyslanců do Pěšavaru“,⁵⁰ že emír agenty přijme, Nur Muhammad se snažil tuto otázku vyjednávání odložit na pozdější dobu, ale sir Lewis Pelly trval na konečném uspořádání britského zastoupení v Afghánistánu. Tímto způsobem plnil instrukce, jelikož vicekrál vyloženě trval na tom, že přijetí agentů afghánskou stranou je podmínkou dalšího vyjednávání. Jednání se ocitla na mrtvém bodě a byla odložena na následující den.

Ani další setkání ovšem nepřineslo žádné uspokojivé výsledky. Další diskuze tedy přišly na řadu 5. února 1877. Narážely stále na stejný problém, ale ještě více zabředly do minulosti, Nur Muhammad se opíral o výroky bývalých vicekrálů lorda Maya a lorda Norhtbrooka na konferencích v Ambale (1869) a Simle (1873), zdůraznil emírovi dobrou vůli, když zopakoval jeho slova: „V době revoluce v Afghánistánu se britská vláda nezajímala o můj prospěch, ale já jsem při první příležitosti přijel, v souladu s dřívějším přátelstvím a minulou shodou, abych ukázal, že jsem stálý a pevný.“⁵¹ Otázka významu vyjednávání v Ambale pohltila další dva dny, kdy se řešila otázka interpretace jejich výsledků a překladu určitých pojmů.⁵² Následně si tedy oba vyslanci vyměnili své verze smluv a jednání bylo znovu odročeno, aby měli čas dokumenty prostudovat.

Před pokračováním vyjednávání se k afghánskému vyslanci dostal Henry Bellew a zabředl s ním do soukromého rozhovoru. Konferenční překladatel se pokoušel vysvětlit vyslanci, že je Británie na afghánské straně a že po přijetí jejich vyslanců může tato středoasijská země získat obrovské výhody, afghánský vyslanec ale reagoval podrážděně, zakroutil hlavou a poznamenal: „My Vám nevěříme a obáváme se, že si o nás budete zapisovat veškeré druhy informací, které budou proti nám jednou použity a povedou k tomu, že nám správu našich záležitostí vezmete z rukou.“ Henry Bellew odpověděl, že je upřímným přáním Británie, aby Afghánistán prosperoval, stejně jako dynastie Šéra Alího. Na to Nur Muhammad odpověděl, že si je vědom

49 Memorandum Dr. Henryho Waltera Bellewa, 28. ledna 1877 v Pěšavaru. PP, C. 2190, č. 36, příloha 34, s. 194–195.

50 Zpráva z prvního jednání mezi sirem Lewisem Pellym a Nurem Muhamadem Chánem, v poledne 30. ledna 1877. Tamtéž, příloha 35, s. 196.

51 Zpráva z jednání mezi sirem Lewisem Pellym a Nurem Muhamadem Chánem, v poledne 5. února 1877. PP, C. 2190, č. 36, příloha 38, s. 200.

52 Jednalo se zejména o rozpor mezi anglickým a perským překladem, v něm totiž některé pasáže vyzněly o mnoho razantněji než ve verzi anglické, v obratu *vážná nelibost* (*severe displeasure*) se objevilo slovíčko *trest* (*punishment*), onen obrat souvisel s možností vnitřních nepokojů v Afghánistánu.

věcí, které Británie pro Afghánistán udělala: „Víme, kdo zachránil Herát od Peršanů a věnoval ho bývalému emírovi. Nebudeme mluvit o Seistánu, ale víme, kdo pomohl Turecku proti Rusům na Krymu, a víme, kdo byl přítelem Turecka při krizi v Srbsku. Víme, na které straně leží naše zájmy.“⁵³

Jednání dále probíhala i 8. a 10. února, hlavním tématem byla konference v Simle a způsob, jakým ji emír vnímal. Nur Muhammad se pokusil vyložit veškerá nedorozumění a příčiny nespokojenosti Šéra Alího. Šlo o relativně malá nedorozumění, nejčastěji v interpretaci určitých slov a slibů, zejména otázka pomoci Afghánistánu byla vyslancem emíra vyložena jako v zásadě vnucená lordem Northbrookem, který ji slíbil, ale poté ji odmítl specifikovat.⁵⁴ Druhým a větším problémem byla intervence lorda Northbrooka v zájmu sirdara a nejstaršího syna Šéra Alího, Jakúba Chána. Nur se odvolával na výše citovanou část dopisu lorda Maya kábulskému emírovi o „vážné nelibosti“, se kterou by Británie viděla rozvrat v Afghánistánu vedoucí k další občanské válce. Citoval také dopis, který přišel z Indie po zatčení Jakúba Chána a kde se Northbrook pozastavuje nad tím, že byl následník trůnu zatčen, ačkoliv emír slíbil jeho bezpečný přesun z Herátu do Kandaháru. Poté se Nur Muhammad dotázal, zda toto je, či není vměšování do vnitřních záležitostí Afghánistánu.⁵⁵

Výčet křivd doplnil afghánský vyslanec nelibostí, kterou emír pociťoval ve věci jednání Británie přímo s emírem⁵⁶ z Wakhanu, jež probíhalo během vyjednávání o severních hranicích Afghánistánu na počátku sedmdesátých let 18. století. To označil jako zvlášť velký problém, jelikož to není pouze vměšování do vnitřních záležitostí Afghánistánu, ale také tento styl jednání oslabuje v očích Afghánců emíra a příliš zvyšuje význam emíra z Wakhanu, což je nepřipustné.⁵⁷ Poté se vrátil zpět k otázce britského agenta v Afghánistánu a pokoušel se sira Pellyho přesvědčit, že v případě revoluce v Afghánistánu by mohli být zabiti, což by vedlo k „věčné výtce a hořkosti vůči Afghánistánu a přátelství s britskou vládou by bylo zničeno a nahrazeno nevraživostí“.⁵⁸ Jednání se v tuto dobu začalo stávat bezvýhodným, Nur Muhammad popsal celá vyjednávání slovy: „První den konference, na počátku jednání, jste navrhovali odstranění veškeré úzkosti, kterou emír pociťuje. Odstraní toto jednání úzkost z emírovy mysli, nebo to pouze vytvoří čerstvou úzkost nejen v hlavě emíra, ale všeho lidu Afghánistánu?“⁵⁹

Předposlední den jednání se znovu chopila iniciativy britská strana. Sir Lewis Pelly přetlumočil afghánskému vyslanci názory vicekrále, řekl, že „vicekráli je jasné, že je-

53 Zápís soukromého rozhovoru Dr. Henryho Bellewa s Nurem Muhammadem Cháhem, 7. února 1877. PP, C. 2190, č. 36, příloha 40, s. 202.

54 Zpráva z jednání mezi sirem Lewisem Pellym a Nurem Muhammadem Chánem, 8. února 1877. Tamtéž, příloha 41, s. 203–204; Zpráva z jednání mezi sirem Lewisem Pellym a Nurem Muhammadem Chánem, 10. února 1877. Tamtéž, příloha 42, s. 204–206.

55 Zpráva z jednání mezi sirem Lewisem Pellym a Nurem Muhammadem Chánem, 10. února 1877. Tamtéž.

56 V tomto smyslu slova emírovi podřízený správce území Wakham.

57 Zpráva z jednání mezi sirem Lewisem Pellym a Nurem Muhammadem Chánem, 12. února 1877. Tamtéž, příloha 43, s. 207–209.

58 Tamtéž, s. 208.

59 Tamtéž.

den z důvodů oslabení důvěry emíra lze hledat ve skutečnosti, že britská vláda odmítla zavázat se k jakýmkoliv povinnostem [vůči Afghánistánu — pozn. J. K.]“.⁶⁰ Na což navázal oznámením, že Lytton je ochoten přijmout závazky, aniž by je jakkoliv podmiňoval, „s výjimkou takových, které jsou samy o sobě rozumné nebo jednoduše nezbytné pro naplnění závazků, které by na sebe mohl vzít ratifikováním smlouvy zvažovaného charakteru“.⁶¹ Mezi nezbytné podmínky zařadil umístění britských agentů na hranice, které by se touto smlouvou zavázala Británie bránit. Vícekrál totiž viděl jako nemožné dostát svým závazkům, pokud nebude mít přesné a kompletní informace ze zdrojů nezávislých na emírovi, které ho budou informovat o pohybu na hranicích.

Dne 19. února 1877 se sešli účastníci konference naposledy. Sir Pelly ihned na začátku jednání deklaroval, že afghánský zástupce dostal prostor k objasnění postoje emíra, stejně tak britská strana vyslovila svou nabídku a nyní je čas na definitivní odpověď. Nur Muhammad se po krátkém resumé doposavad řečených informací přece jen odhodlal k jasnému vyjádření. Předně nepovažoval tzv. „výhody“, které vícekrál nabízel, za skutečné výhody. Ačkoliv byla nabídka vícekrále přátelská, byla pro afghánské vyslance založena „na tak tvrdých podmínkách, zvláště umístění britských důstojníků na afghánských hranicích, které je samo o sobě důvodem k odmítnutí, že je naprosto zbytečné, aby je emír odmítal“.⁶² Jednání zakončil Pelly oznámením, že veškeré projednané otázky předloží vícekráli, od něhož může emír v následujících dnech očekávat konečné vyjádření.

Následující dopis poslal sir Lewis Pelly 15. března 1877 a vložil zde stanovisko lorda Lyttona k otázkám projednávaným na konferenci. Začal politováním Nura Muhammada Šáha a jeho zdravotního stavu a přáním brzkého uzdravení. Rozbor názorů vícekrále začal deklarací, že Lytton vidí jako hlavní problém špatnou komunikaci a že umístění britského agenta v Kábulu by předešlo spoustě problémů a nedorozumění. Konference v Pěšavaru pak vytvořila v hlavě vícekrále nespočet otazníků, především si nebyl jistý, zda deklaracím emíra správně rozuměl. Nicméně dle jeho mínění bylo jednání jaksi v bludném kruhu, jelikož emír sice deklaroval, které záležitosti způsobují jeho nespokojenost ve vztahu k indické vládě, nicméně kroky, které chtěla tato vláda podniknout k vyřešení nedorozumění, vytvářely novou nespokojenost emíra. Lytton se odhodlal i k náznaku výhrůžek: „Pokud budou tyto návrhy bezpodmínečně odmítnuty, nebo přijaty pouze na základě podmínek jasně neuskutečnitelných, Vláda Jejeho Veličenstva nebude mít jinou možnost než považovat Jeho Veličenstvo emíra Šéra Alího z Kábulu za souseda, s nímž jsou vztahy nejen neuspokojivé, ale i bez možnosti zlepšení.“⁶³

Vícekrál pokračoval kritikou vyjednávací strategie Nura Muhammada, který se dle jeho slov příliš často obracel k minulým smlouvám, ačkoliv se stávající situací

60 Zpráva z jednání mezi sirem Lewisem Pellym a Nurem Muhamadem Chánem, 15. února 1877. Tamtéž, příloha 44, s. 209.

61 Tamtéž.

62 Zpráva z jednání mezi sirem Lewisem Pellym a Nurem Muhamadem Chánem, 19. února 1877. PP, C. 2190, č. 36, příloha 45, s. 213.

63 Dopis sira Lewise Pellyho Nuru Muhammadu Chánovi, 15. března 1877. Tamtéž, příloha 46, s. 215.

příliš nesouvisí, místo aby se pustil do jednání o umístění britských důstojníků na afghánské půdě, o němž měla celá konference být. Poté lord Lytton jasně deklaroval, že Británie nechce stálého rezidenta v Kábulu, ale pouze umístění vojenských důstojníků na hranicích Afghánistánu, a to i z toho důvodu, že z „předchozích jednání s Vámi i Vašimi předchůdci“⁶⁴ nabyl přesvědčení, že si to emír přeje. Nicméně pokud tomu tak není, britská vláda ho nebude k přijetí podobných ustanovení nutit. Ale v tom případě otázka podle vicekrále leží jasně. Totiž zda emír chce smlouvu o obraně Afghánistánu, a pokud ano, je ochoten pustit britské důstojníky do své země?

Tím bylo v zásadě řečeno hlavní poselství dopisu. Poté již vicekrál víceméně pouze dokazoval, že Británie se dřívějšími smlouvami nezavázala k žádné podpoře Afghánistánu, tudíž emírova deklarace, že Británie už se zavázala jeho zemi pomoci, je naprosto mylná. Lord Lytton posléze, s jistou známkou hořkosti, zmínil, nakolik Británie v posledních letech Afghánistán finančně podporovala a kolik mu zdarma dodala zbraní, za což nedostala „vůbec nic“.⁶⁵

Několik dní po odeslání tohoto dopisu zemřel Nur Muhammad Šáh a sir Lewis Pelly oznámil, že Velká Británie považuje konferenci za ukončenou.⁶⁶ Lytton se totiž dle jeho slov vyjádřil jasně, další pokračování konference bylo tedy zbytečné a ani pokud by emír vyslal nového diplomata, britská strana by už vyjednávala.⁶⁷ Vicekrál následně napsal memorandum, v němž oznámil roztržku ve vztazích mezi britským impériem a Afghánistánem. Obvinil emíra, že během vyjednávání posíloval svou armádu a „připravoval ji na svatou válku namířenou jednoznačně proti Velké Británii a ne proti Rusku“. Varoval také všechny pohraniční kmeny, aby se vyvarovaly spojení s emírem „při jakémkoliv aktu agrese vůči britským územím a vazalům“.⁶⁸ Podobně ohnivá reakce na ukončení vyjednávání údajně proběhla i na dvoře Šéra Alího, prameny nepotvrzenou, ale vzhledem k emírově charakteru a rozpoložení relativně pravděpodobnou verzí emírovy reakce nabídl ve svých pamětech generál Roberts: „Když se dozvěděl o smrti svého nejdůvěryhodnějšího ministra a o krachu vyjednávání, Šér Alí spadl do záchvatu vášně a zuřivosti, dal průchod svému rozhořčení v podobě nadávek a výhrůžek směrem k Británii. Řekl, že je nemožné se dohodnout a nelze tedy učinit nic jiného než bojovat.“⁶⁹

Vicekrálův postup nebyl výslovně schválen lordem Salisburym a i přes to, že v podstatě plnil jeho výše popsané instrukce, tak mezi oběma státníky vznikly spory. Salisburyho pohled na afghánskou otázku totiž vykazoval jisté známky změny přístupu, v soukromém dopise Lyttonovi napsal: „Nemohu příliš souhlasit s těmi, kdo se tolik bojí Rusů. Kromě velikosti skvrny, kterou zabírají na mapě, není ani v jejich historii ani za stávající situace nic, co by vysvětlovalo naprostý běs, který budí tolik

64 Tamtéž.

65 Dopis sira Lewise Pellyho Nuru Muhammadu Chánovi, 15. března 1877. PP, C. 2190, č. 36, příloha 46, s. 217.

66 BILGRAMI, A. H., c. d., s. 184.

67 Telegram lorda Lyttona siru Lewisovi Pellymu, 30. března 1877. PP, C. 2190, Č. 36, příloha 52, s. 222.

68 BALFOUR, B., c. d., s. 157–159.

69 ROBERTS, F. S., *Forty-One Years in India*, London 1897, s. 98–99.

Anglo-Indů a takovou spoustu našich vojáků z jejich přirozeného spánku.⁷⁰ Podobně pak promluvil i v parlamentu, kde zdůraznil, že ohrožení Indie je iluzorní a ačkoliv na mapě se může zdát jako nanejvýš reálné, tak obě země dělí řeky, hory a národy, přes které není tak snadné se dostat, jak by se mohlo na první pohled zdát.⁷¹ Nicméně obával se, aby Londýn neztratil kontrolu: „je věci primární důležitosti nedat mužům vojska šanci stát se rozhodující silou v otázce, zda bude válka, či mír. Doufám, že ať už bude situace jakákoliv, nevyšlete vojsko za hranice, aniž byste se dotázal na náš názor.“⁷²

Naproti tomu Lyttonův anti-ruský postoj se nadále prohluboval. V červenci 1877 navrhl, aby Británie jasně deklarovala, že pokud bude pohyb Rusů směrem k Herátu pokračovat, je to pro ni *Cassus Belli*. Navrhl také přímou vojenskou pomoc Persii a tureckým kmenům v okolí města Merv. Vícekrát si byl vědom rozdílu, které v jejich názorech panovaly, a byl velmi nespokojen s tím, že ztrácí podporu domácího kabinetu.⁷³ Jeho kroky s tím ovšem příliš nekorespondovaly.

Ihned po skončení konference využil Lytton dobrých vztahů Británie s Tureckem a přesvědčil sultána, aby vyslal do Kábulu misi, která měla využít autority osmanského sultána, jakožto držitele titulu Chalífa, k tlaku na Šéra Alího, aby ustoupil od své protibritské politiky. Turečtí vyslanci byli v Kábulu v září a říjnu 1877. Ještě před jejich příjezdem ovšem Šér Alí věděl, jaký smysl tato mise má, a přestože se choval k tureckým vyslancům uctivě, bylo hned od počátku jasné, že nemají šanci na úspěch. Emír se dokonce nechal slyšet, že Rusové jsou daleko lepšími sousedy, jelikož se k němu chovají jako rovní k rovnému, zatímco Británie má stále pocit, že je emírovi nadřazená.⁷⁴

Emír se ještě jednou pokusil přesvědčit vícekráte, že dohoda je možná, když mu poslal zprávu, v níž jasně deklaroval, že nepustí Rusy do Indie, ale trval na odstoupení britské strany od snahy umístit v Afghánistánu své agenty.⁷⁵ Mimo toho se ovšem začala zvyšovat frekvence, se kterou probíhala korespondence mezi ruským guvernérem Turkestánu, generálem Kaufmanem a Šérem Alím. Mezi oběma stranami probíhala komunikace již od roku 1870, kdy Kaufmann poslal emírovi první dopis s přátelskou výzvou k zahájení častějších diplomatických styků.⁷⁶ Další korespondence se pak uskutečňovala většinou v půlročních intervalech za plného vědomí a tichého souhlasu britské strany.

Rostoucí antipatie mezi lordem Lyttonem a afghánským emírem však způsobila nejen zvýšení frekvence, ale i ruskou snahu využít Afghánistán proti britské Indii.

70 Dopis lorda Salisburyho lordu Lyttonovi, 27. dubna 1877. ROBSON, B., c. d., s. 46.

71 ELLIS, J. J., *The Marquis of Salisbury*, London 1892, s. 88.

72 Dopis lorda Salisburyho lordu Lyttonovi, 10. srpna 1877. ROBSON, B., c. d., s. 47.

73 V dopise siru Jamesi Stephenovi si stěžoval, že od příjezdu z konference v Konstantinopoli se Salisbury stal proruským a protitureckým. Tamtéž, s. 47.

74 BILGRAMI, A. H., c. d., s. 186–187.

75 Tamtéž, s. 187.

76 Dopis generálního guvernéra Turkestánu generála Kaufmanna Šéru Alímu, 28. března 1870. PP, *Memorandum on the Correspondence between General von Kaufmann and the Ameers Shere Ali and Yakub Khan of Kabul. From March 1870 to February 1879*, London 1880, č. 1, s. 1.

Souviselo to i s vývojem vztahů obou zemí v Evropě či ve vztahu k Turecku. Mír podepsaný po rusko-turecké válce v San Stefanu totiž odmítly všechny mocnosti, včetně Velké Británie; právě Střední Asie měla být místem, kde Rusko hodlalo oplatit Británii její politiku stejnou mincí.

V tomto duchu se v dopise emírovi z června 1878 vyjadřoval i generál von Kaufmann, když napsal, že „v druhé polovině roku 1877 se staly vztahy mezi Británií a Ruskem velice nepřátelskými“.⁷⁷ Popsal genezi událostí posledních měsíců, zejména v kontextu Východní otázky, přičemž zdůraznil důležitost britsko-ruských vztahů pro Afghánistán a oznámil: „Jelikož nejsem schopen s vámi ústně probrat své názory, vyslal jsem svého agenta generála Stoljetova. Bude vás informovat o všem, co se skrývá v mých myšlenkách. Doufám, že budete věnovat velkou pozornost všemu, co generál řekne, a věřit mu, jako bych s vámi mluvil já.“ Dopis guvernér doplnil ještě neurčitou proklamací: „spojenství a přátelství s ruskou vládou bude prospěšné pro ni a ještě více pro vás. Výhody z úzkého spojenství s ruskou vládou budou trvale očividné.“⁷⁸

Stoljetov měl nabídnout pro Afghánistán velice zajímavé podmínky, Rusko slíbilo 1) subsidia v množství jednoho laku rupií měsíčně; 2) garantovat integritu afghánského území; 3) v případě průchodu ruských vojsk Afghánistánem platit jeden lakh rupií za každou noc strávenou na území Afghánistánu; 4) v případě úspěchu v dobytí Paňdžábu jeho věnování emírovi; 5) zaplatit dopředu 50 milionů rupií, pokud budou chtít udržovat posádku v Herátu; 6) považovat nepřátele emíra za své nepřátele; 7) věnovat emírovi zbraně a munici; 8) zaplatit 10 milionů rupií ihned na emírovy útraty.⁷⁹ V Rusku proběhl menší přesun vojsk z Taškentu do Buchary a množily se spekulace ohledně příčiny těchto manévrů. Zúčastnit se měly tři oddíly, dohromady o síle asi 15 000 mužů. Tento přesun vojenských jednotek vyvolal menší paniku jak na straně Afghánistánu, tak vlády britské Indie. Louis Cavagnari, v této době pouze úředník koloniální správy v Pěšavaru, se v dopise vicekráli zmiňoval dokonce o počtu 80 000 mužů.⁸⁰ Těsně před nimi vyrazila z Taškentu i skupina okolo generála Stoljetova, kterou Kaufmann v dopise emírovi zmiňoval.

Ruská diplomatická mise se skládala z 6 důstojníků, generála Stoljetova a 22 kozáků. Vyrazila na cestu o něco dříve než výše zmíněné vojenské oddíly, vzhledem k nepřesným údajům o síle jednotek, vyvolával postup mise nemalé obavy na afghánské straně. Emír navíc začínal být pod tlakem i vnitropoliticky. S vyhrocováním situace ve Východní otázce totiž čím dál větší množství vlivných afghánských náčelníků požadovalo po emírovi konečné rozhodnutí ohledně strany, na kterou se přikloní.⁸¹ Za ruské zájmy navíc bojovali ještě před příchodem mise dva domorodí agenti, kdežto Britové svého vakila odvolali po krachu konference v Pěšavaru. Ani toto úsilí

77 Dopis generála Kaufmanna Šéru Alímu z června 1878. PP, *Memorandum on the Correspondence between General von Kaufmann and the Ameers Shere Ali and Yakub Khan of Kabul. From March 1870 to February 1879*, č. 30, s. 23.

78 Tamtéž, s. 23–24.

79 BILGRAMI, A. H., c. d., s. 188–189.

80 Extrakt z Pěšavarského deníku majora Cavagnariho, 16. června 1878. C. 2164, č. 144, příloha 3, s. 139.

81 HANNA, H. B., c. d., Vol. 1, s. 185.

ovšem neznamenal, že by emír ruskou misi uvítal, naopak byl podle Cavagnariho velmi „rozzloben, když se to dozvěděl“.⁸² Než ale stihl emír odpovědět, dostal od Rusů dopis, že ji nemůže již odmítnout. Stejně jako v případě britského agenta se emír obával zejména o bezpečnost generála Stoljetova a o reakci Velké Británie. Byl ovšem postaven před hotovou věc, a tudíž nakonec rozkázal svým vazalům v Turkestánu, aby nekladli při postupu carských vyslanců žádný odpor.⁸³

O ruském plánu mise do Kábulu se Lytton dozvěděl ještě v červnu 1878.⁸⁴ Znepokojení Britů bylo navíc zvýšeno zmíněným dřívějším posilováním vojenské síly ruských vojsk v Turkestánu.⁸⁵ Lyttonova reakce byla až překvapivě klidná.⁸⁶ Na konci července novému ministru pro Indii, vikomtu Cranbrookovi,⁸⁷ psal, zda má k věci přistupovat jako k indické nebo imperiální záležitosti a že jeho dalším krokem bude neústupné trvání na přijetí britské mise.⁸⁸ Podle Lyttona nastala doba, kdy je potřeba problém britsko-afghánských vztahů vyřešit definitivně. Cílem plánované mise mělo být: 1) Přijetí britských misí v Kábulu, kdykoliv to indická vláda uzná za vhodné; 2) ustavení permanentní britské vojenské mise v Hérátu a možná i v Kandaháru a Balchu; 3) afghánský emír musí požadovat britský souhlas s jakýmkoliv vyjednáváním s jinou zemí. Jakožto protislužbu měla Británie nabídnout garanci pomoci při napadení zvnějšku, uznání vybraného emírova syna jakožto dědice a roční subsidium 12 lakhů rupií.⁸⁹

Ještě během putování ruské mise do Kábulu se ovšem vztahy Velké Británie a Ruska zlepšily. Salisburyho smířlivý postoj na Berlínském kongresu nesl své ovoce, nicméně generál Stoljetov postupoval na Kábul i nadále. Emír se pokoušel jeho postup alespoň pozdržet a po svém vyslanci žádal, aby Rusové počkali, až zemi na jejich příchod připraví. Argumentoval smrtí guvernéra oblasti Mazári-Šaríf, přes kterou mise musela procházet.

Rusové dorazili do Kábulu na přelomu července a srpna 1878.⁹⁰ Přijetí bylo odpovídající statusu vyslanců, jakožto zástupců cara, tedy velmi uctivé.⁹¹ Emír si ale

82 Extrakt z Pěšavarského deníku majora Cavagnariho z 7. června 1878. PP, C. 2164, č. 144, příloha 2, s. 138.

83 HANNA, H. B., c. d., Vol. 1, s. 187.

84 Telegram lorda Lyttona lordu Cranbrookovi, 7. června 1878. PP, C. 2164, č. 136, příloha 1, s. 130.

85 Dopis britského vyslance v Petrohradu lorda Loftuse lordu Salisburyemu, 22. května 1878. Tamtéž, č. 133, příloha 1, s. 128.

86 ROBSON, B., c. d., s. 48.

87 Markýz ze Salisbury se přesunul do úřadu ministra zahraničí a byl vyslán na jednání Berlínského kongresu.

88 Dopis lorda Lyttona ministovi pro Indii lordu Cranbrookovi, 30. července 1878. PP, C. 2164, č. 146, příloha 1, s. 143–144.

89 ROBSON, B., c. d., s. 48.

90 Přesné datum je sporné, Dr. Janovski, který se výpravy účastnil na ruské straně, si ve svém soukromém deníku zapsal datum 8. srpna (viz ROBSON, B., c. d., s. 48), na druhou stranu ve všech britských dokumentech je uváděn konec července (HANNA, H. B., c. d., Vol. 1, s. 189; PP, C. 2188, C. 2209: *Central Asia: No. 1 (1879). Further Correspondence respecting Central Asia*, London 1879, č. 1, příloha 7, s. 5.).

91 BALFOUR, B., c. d., s. 247–248.

rozhodně nepřál, aby měli ruští diplomaté příliš mnoho volnosti, a proto je prakticky celou dobu držel ve svém paláci Balla Hissar. Jednak byli zdrojem jistého ponížení, jelikož i přes své četné proklamace nebyl emír schopen udržet evropské agenty mimo svou zemi a také se obával, že by mohli intrikovat s jeho ministry a vlivnými náčelníky proti emírovým zájmům.⁹² Celkový průběh ruské mise je do jisté míry zahalen tajemstvím. Vzhledem k tomu, že Britové již neměli ve městě žádného oficiálního agenta, jediným zdrojem informací se stali tajní agenti majora Cavagnariho a jejich zprávy o dění v Kábulu. Podle tohoto svědectví emír nechtěl přijmout žádné závazky, podle nichž by musel trpět ruské agenty nebo vojáky v zemi.⁹³ Oficiální stanovisko Ruska bylo jednoduché: jedná se o čistě formální přátelskou misi, a jak hrabě Gorčakov poznamenal, „car se nikdy nevzdá svého práva vysílat do sousedních zemí přátelské mise“.⁹⁴

Konečnou dohodu mezi emírem a Ruskem ohrožovalo několik skutečností. Emír si byl vědom postupu ruských vojsk směrem k hranicím a nebyl ochoten se podvolit nátlaku, dále se obával nejen britské reakce, ale i možnosti, že by Rusové využili Abrurrahmana, tedy jeho největšího protivníka z dob občanské války, který v této době pobýval pod ruskou ochranou v Samarkandu. Šér Alí navíc utrpěl další velkou ztrátu, když zemřel jeho nejoblíbenější syn Abdula Jan a dědicem se musel stát jeden z dvojice Jakúb Chán a Ajjúb Chán, které ve vlastním zájmu poslal do vězení, respektive do vyhnanství. Tlak od Stoljetova na druhou stranu klesal, jelikož obdržel informace o zlepšení britsko-ruských vztahů na konferenci v Berlíně a nehodlal ohrozit výsledky tohoto setkání ukvapenou politikou ve Střední Asii. Současně s tím dostal rozkazy, aby se ihned z Kábulu stáhl. Stoljetov tedy 24. srpna z města odešel. Po svém odchodu poslal generál z Taškentu ještě jednu poslední zprávu emírovi: „Snažím se dnem i nocí dosáhnout našich cílů a doufám, že budu úspěšný. Dnes se uvidím s carem, abych ho mohl osobně informovat o našich záležitostech. Pokud Pánbůh dá, všechno potřebné bude uděláno a potvrzeno. Doufám, že ti, kteří chtějí vstoupit branami Kábulu z východu, uvidí, že tato brána je zavřená.“⁹⁵ Tento dopis evokuje představu jisté dohody, ke které se oba dostali, ale která není nikde oficiálně potvrzena. Emír se pravděpodobně domluvil se Stoljetovem, aby zapůsobil na cara a získal jeho podporu v případě napadení Afghánistánu Velkou Británií.⁹⁶

Nyní je potřeba vrátit se časově o několik měsíců zpět, protože během pobytu Rusů v Kábulu probíhaly diskuze o další politice vůči Afghánistánu v Londýně a Kalkatě. Lord Cranbrook byl o něco zdrženlivější než Lytton a považoval za rozumné se nejdříve ujistit, zda Rusové skutečně do Kábulu dorazili.⁹⁷ Když byla tato skuteč-

92 Extrakty z Pěšavarského tajného deníku, 14. srpna 1878. PP, C. 2188, C. 2209, č. 1, příloha 8, s. 6.

93 Dopis agenta vlády v Pěšavaru indické vládě. Tamtéž, příloha 2, s. 1.

94 Dopis lorda Loftuse lordu Salisburymu, 27. září 1878. Tamtéž, č. 2, s. 8.

95 Dopis generála Stoljetova afghánskému ministru zahraničí, 21. září 1878. PP, C. 2798, C. 2802, C. 2844, C. 3032: *Central Asia: No. 1 (1881): Correspondence respecting affairs in Central Asia*, London 1881, č. 1, příloha 33, s. 18.

96 HANNA, H. B., c. d., Vol. 1, s. 197.

97 Telegram lorda Cranbrooka lordu Lyttonovi, 1. srpna 1878. PP, C. 2190, č. 43, s. 228.

nost jistá,⁹⁸ vícekrát začal vybírat muže, kteří se diplomatické mise do Kábulu zúčastní. Lord Lytton vybral sedm mužů, z nichž nejdůležitější byl vůdce výpravy (jinak vrchní velitel Madráské armády) generál Neville Chamberlain a političtí agenti major Louis Cavagnari a major St. John. Na cestu se měli vydat na počátku září. Ještě před jejich odchodem byl za emírem vyslán domorodý agent Nawáb Ghulam Husejn Chán, který měl emírovi oznámit příchod britské mise a vyžadovat potřebné přípravy pro její bezpečnost.⁹⁹ Nebyla to příliš šťastná volba, protože Ghulam Husejn Chán působil v Kábulu jakožto vakil v šedesátých letech 19. století a v roce 1864 byl povolán zpět do Indie, protože intrikoval během občanské války ve prospěch Azima Chána, tedy proti Šéru Alímu.

Ještě před odjezdem vakila do Kábulu se vícekrát dozvěděl, že zemřel emírovův dědic a nástupce, instruoval tedy domorodého agenta, aby předal emírovi ještě jeden dopis, v němž popřál vládci Kábulu upřímnou soustrast a deklaroval, že je ochoten pozdržet misi, „aby Vaše Veličenstvo nebylo zatěžováno jakýmkoliv oficiálními záležitostmi, jakkoliv důležité a naléhavé jsou“.¹⁰⁰ Mezitím vícekrát sepisoval instrukce pro Nevilla Chamberlaina. Byly velice rozsáhlé a rozebral v nich genezi britsko-ruských vztahů, problém hranic i problém obrany Indie v případě dalšího postupu Ruska směrem do Střední Asie.

Instrukce samotné byly hlavní částí druhé poloviny dopisu a sám Lytton je v dopise lordu Cranbrookovi shrnul. V případě dobrého rozpoložení emíra měl Neville Chamberlain začít vyjednávat pouze po splnění dvou podmínek: 1) „stažení veškerých zástupců Ruska, kteří stále mohou být v Afghánistánu, a kompletní odepření vstupu jakýmkoliv ruským agentům do země;“ 2) „zřízení britského vojenského zastoupení na emírově území, vybraného vládou Jeho Veličenstva.“¹⁰¹ Po přijetí těchto podmínek měl Chamberlain nabídnout: 1) roční subsidium nepřesahující 1 lakh rupií měsíčně; 2) slib uznání jakéhokoliv dědice, kterého Šér Alí za svého života jmenuje; 3) závazek Velké Británie bránit emírovo území, pokud se Rusko, nebo jakýkoliv jiný stát pod jeho vlivem, pokusí získat jakoukoliv jeho část.¹⁰²

Nový britský vakil Nawáb Ghulam Husejn Chán dorazil do Kábulu 10. září 1878, ihned předal emírovi dopis od lorda Lyttona, ve kterém byl emír informován o plánovaném odchodu britské mise z Pěšavaru 16. nebo 17. září.¹⁰³ Šér Alí měl připravit vše potřebné pro přijetí mise a prokonzultovat její potřeby s domorodým agentem.¹⁰⁴ Nawáb Ghulam Husejn Chán navíc emírovi oznámil, že cíle mise jsou přátelské, nicméně znemožnění jejího postupu do hlavního města bude považováno za akt nepřátelství. Emírova reakce byla velice podrážděná: „Je to, jako kdyby přicházeli násilím. Nesouhlasím s misí, která přichází takovým způsobem, a dokud moji důstojníci nedostanou

98 Telegram lorda Lyttona lordu Cranbrookovi, 2. srpna 1878. Tamtéž, č. 45, s. 228.

99 Dopis lorda Lyttona Šéru Alí Chánovi, 14. srpna 1878. Tamtéž, č. 49, příloha 4, s. 232.

100 Dopis lorda Lyttona Šéru Alí Chánovi, 23. srpna 1878. Tamtéž, č. 50, příloha 3, s. 234.

101 Dopis lorda Lyttona lordu Cranbrookovi, 9. září 1878. PP, C. 2811, C. 2852, C. 2865: *Afghanistan (1881) No. 2: Papers relating to the Occupation of Kandahar*, č. 1, s. 3.

102 Tamtéž.

103 HANNA, H. B., c. d., Vol. 1, s. 211.

104 Dopis lorda Lyttona Šéru Alímu ze 7. září 1878. PP, C. 2190, č. 52, příloha 2, s. 235–236.

rozkazy, jak může mise přijít? Je to, jako kdyby mě chtěli zostudit, není vhodné používat tlak tímto způsobem, povede to ke zničení a porušení přátelství.“ Dále prohlásil, že si nepřeje roztržku a že ruská mise přišla s jeho svolením a v jiné situaci, emír se odvolával na to, že je stále v období truchlení a nemůže zvažovat státnické záležitosti.¹⁰⁵

Toto prohlášení přišlo do jisté míry v afektu, ale pro vícekráté znamenalo potvrzení upřednostnění Rusů před Brity. Nawáb Ghulam Chán nadále informoval britskou vládu o emírových náladách. Šér Alí byl stále hluboce ponořen v zármutku a slovy jeho ministrů „nemohl unést a ani slyšet střídavě drsná a smířlivá slova“.¹⁰⁶ Domorodý agent v Kábulu viděl jako vcelku jisté, že emír je ochoten zadržet misi na hranicích silou, pokud to bude potřeba.¹⁰⁷

Již 12. září 1878 začal politický agent mise major Cavagnari vyjednávat s nezávislými kmeny v okolí Chajbarského průsmyku o bezpečném průchodu Britů až k pevnosti Ali Masžíd. Jednání vypadala zpočátku velice slibně, ale 14. září povolal velitel posádky pevnosti, Faiz Muhammad Chán, všechny okolní náčelníky do města. Emír se očividně snažil přerušit vyjednávání Britů s místními elitami. Chajbarské kmeny dostávaly sice menší finanční příspěvky od afghánského emíra, ale fakticky byly na jeho moci naprosto nezávislé, Británie proto viděla se značnou nelibostí snahu Šéra Alího vyjednávání narušit. Neville Chamberlain se pokoušel nastalou situaci řešit korespondencí s Faizem Muhammadem. V dopise z 15. září 1878 obhajoval britské vyjednávání s kmeny jako čistě technickou záležitost k zajištění volného průchodu průsmykem, dopis byl napsán smířlivým tónem, požadoval ovšem odpověď do 18. září a jeho konec obsahoval i osten výhrůžky: „Je mou povinností vás informovat, upřímnou a přátelskou cestou, že pokud vaše odpověď nebude taková, v jakou věřím, nebo pokud budete otálet a nepošlete odpověď brzy, nebudu mít jinou možnost než přijmout jakákoliv opatření, která mi umožní splnit instrukce mé vlády.“¹⁰⁸

Faiz Muhammad odpověděl hned další den. Oznámil, že zatím neobdržel od emíra žádné rozkazy týkající britské mise, nicméně navrhl Britům, aby počkali, že guvernér oblasti Džalálábádu Mir Akhor by měl během několika dní dorazit z Kábulu s čerstvými rozkazy.¹⁰⁹ Ani jeho příjezd ale nepřinesl nové informace, Neville Chamberlain se navíc rozhodl s dalším afghánským zástupcem již nevyjednávat a v telegramu se tázal svého nadřízeného, zda se má pokusit přesvědčit místní kmeny, aby se natrvalo odtrhly od závislosti na emírovi, ačkoliv by to nejspíše Šér Alí považoval za „akt nepřátelství“.¹¹⁰ Lytton obratem navrhovaný postup schválil, přičemž poznamenal, že „brzká praktická zkouška emírových záměrů je žádoucí“.¹¹¹ Již o den později psal

105 Telegram vrchního velitele Madráské armády Nevilla Chamberlaina lordu Lyttonovi, 17. září 1878. Tamtéž, č. 59, příloha 7, s. 241.

106 Telegram Nevilla Chamberlaina lordu Lyttonovi, 19. září 1878. Tamtéž, příloha 16, s. 243.
107 Tamtéž.

108 Dopis Nevilla Chamberlaina Faizu Muhammadu Chánovi, 15. září 1878. DEY, K. P., *The Life and Career of Major Sir Louis Cavagnari*, Calcutta 1881, s. 33.

109 Dopis Faize Muhammada Chána Nevillu Chamberlainovi, 16. září 1878. Tamtéž, s. 34–35.

110 Telegram Nevilla Chamberlaina lordu Lyttonovi, 18. září 1878. PP, C. 2190, č. 59, příloha 12, s. 242.

111 Telegram lorda Lyttona Nevillu Chamberlainovi, 19. září 1878. Tamtéž, příloha 13, s. 242.

Chamberlain vicekráli, že vydal rozkaz k pochodu na zítřejší den, a v telegramu psal: „Pokud bude odpověď [afghánského emíra — pozn. J. K.] „ne“, budu to vnímat stejně, jako by na nás bylo vystřeleno,“ což doplnil slovy, že „po tak dlouhých přípravách nemůžeme nyní opustit toto území a být obráceni zpět, aniž bychom byli v očích Indie zostuzeni.“¹¹² Vicekrál rozhodl, že Chamberlain pošle nejdříve majora Cavagnariho, který odcestoval k pevnosti Ali Masžid a požadoval okamžitý vstup do země, Faiz ho odmítl 21. září, i přesto, že všechny konsekvence z toho vyplývající mu byly jasné. Odmítnutí bylo konečné.¹¹³

Faiz Muhammad v rozhovoru s Cavagnarim v podstatě jen zopakoval, že stále nedostal od emíra žádné instrukce ohledně vpuštění mise do Afghánistánu, a proto ji nemůže nechat projít, nicméně pokud počkají, může o instrukce požádat. Cavagnari měl ovšem jasné rozkazy: požadovat jednoznačné vyjádření, zda bude následující den bránit Ali Masžid průchodu Chamberlainovy výpravy. Lytton ihned dal rozkaz k návratu mise do Pešavaru a započítí válečných příprav, které se v tuto chvíli staly z jeho pohledu nezbytnými.

V říjnu 1878 proběhla ve vládním kabinetu v Londýně diskuze o Lyttonově postupu. V této fázi se Lytton vyslovoval pro operaci menšího rozsahu, týkající se pouze obsazení Kurramského údolí a ovládnutí nezávislých kmenů okolo Chajbarského průsmyku, vyslovoval se také pro odtržení Kandaháru od emírova území, ačkoliv se obával vojenské operace -proti tomuto městu. Byl také ostře proti vojenskému postupu na Kábul. Naproti tomu lord Beaconsfield a lord Cranbrook byli pro širší válečnou operaci, která by zajistila úspěch operace, a byli v tomto přístupu podporováni vojenskými špičkami jak indického velitelství, tak i vojenským oddělením ministerstva pro Indii.

Ještě před obdržením odpovědi na dopis, který Nawáb Ghulám Chán donesl emírovi na počátku září, konzultoval Lytton plány na případný vojenský zásah v Afghánistánu. Měl v úmyslu nejprve zveřejnit manifest, v němž by odsoudil emíra, ale vyjádřil přátelství k lidu Afghánistánu, následně okupovat Kurramské údolí a obsadit Chajbarský průsmyk. Další operace měly směřovat skrze Kvétu směrem na Kandahár,¹¹⁴ ale jejich realizace měla proběhnout až v roce 1879, jelikož jí zimní počasí nepřálo.

Kabinetní diskuze ohledně tohoto návrhu byla relativně bouřlivá. Proti agresivní Lyttonově politice se postavili zejména Salisbury, lord Cairns (v úřadu Lorda kancléře) a sir Stafford Nothcote (kancléř pokladu). Pro vojenskou operaci naopak hovořili lord Beaconsfield a lord Cranbrook. Premiér nepochyboval o skutečnosti, že není již jiná možnost než jít do válečného konfliktu. Cranbrook obhajoval i rozsáhlejší válčené operace, když hovořil o válce „okamžitá a kompletní“.¹¹⁵ Kabinet se nakonec rozhodl pro souhlas s posláním ultimáta.

Ultimátum bylo odesláno 30. října, vicekrál v něm požadoval plnou omluvu a vpuštění britského agenta do země. Emír měl čas na odpověď do 20. listopadu. Vi-

112 Telegram Nevilla Chamberlaina lordu Lyttonovi, 20. září 1878. PP, C. 2190, č. 59, příloha 18, s. 244.

113 Telegram Nevilla Chamberlaina lordu Lyttonovi, 21. září 1878. Tamtéž, příloha 22, s. 245.

114 Telegram lorda Lyttona britské vládě, 19. října 1878. PP, C. 2190, č. 64, s. 253.

115 ROBSON, B., c. d., s. 52.

cekrál deklaroval, že v případě záporné nebo žádné odpovědi, bude emírovo chování „považovat za nepřátelské“ a nakládat s ním „jako s otevřeným nepřitelem britské vlády“.¹¹⁶ Šér Alí na ultimátum neodpověděl a Británie vyhlásila 21. listopadu 1878 Afghánistánu válku. Vícekrál oznámil vyhlášení války emírovi dopisem ze stejného dne, kde znovu zopakoval všechny prohřešky Šéra Alího. Dokument v zásadě jen opakuje výše zmíněné spory mezi oběma stranami, ze strany Lyttona je ovšem patrný důraz na emírovu nevděčnost, který dle vícekrálových slov „neučinil nic na oplátku, naopak, požadoval je [záruky bezpečnosti — pozn. J. K.] s aktivní záští a otevřenou nezdvořilostí“. Vícekrál v ní také deklaroval, že „s náčelníky a lidmi Afghánistánu nemá britská vláda žádný spor a ani si žádný nepřaje. Jsou osvobozeni od všech činů emíra, a pokud se u nich neobjeví žádné nepřátelství, nebude britská vláda, respektující jejich nezávislost, úmyslně zasahovat do jejich záležitostí a nebude tolerovat podobné zasahování ani od žádné jiné mocnosti.“¹¹⁷

Britsko-afghánské vztahy se vyvíjely v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století velice dynamicky. Příčiny válečného konfliktu vycházejí ze tří základních změn, které se odehrály v průběh let 1868–1878. První z nich je nové politické zastoupení jak v Indii, tak v samotné Británii. Nová konzervativní vláda naprosto změnila přístup k Afghánistánu a jeho vládci Šeru Alímu. Nelze ovšem (jak někteří viktoriánští historici činí) tuto změnu považovat za nesporně negativní. Obecně lze konstatovat, že konzervativci nabízeli pro Afghánistán bezpečnější řešení než whigové před nimi, byli ochotni emíra také více finančně a materiálně podporovat. Na druhou stranu také ale vyžadovali jasné důkazy loajality a v případě větší podpory logicky i větší vojenskou spolupráci, zejména ve věci sledování hranice, kterou měli bránit.

Druhou změnou bylo vcelku očividné protibritské směřování expanze ruského impéria, které oscillovalo mezi vyhrocenými okamžiky až k menšímu usmíření. Obavy z ruského ohrožování Indie byly z britského pohledu oprávněné a ruské ambice v tomto případě jasně doložené. Zintenzivnění ruského postupu vedlo ke značně protiruským náladám zejména v rámci indické vlády a k o to většímu tlaku na Afghánistán, aby jasně vyjádřil své postoje.

Poslední a možná nejdůležitější změna v britsko-afghánských vztazích přišla s nástupem nového emíra. Dóst Muhammad Chán, který vládl před Šerem Alím, byl člověk striktně racionální a strážlivě uvažující, jeho politika byla čitelná a trvalá. Není náhodou, že právě on se stal po Ahmádu Šáhovi Durrání prvním emírem, který sjednotil Afghánistán. Jeho syn Šér Alí byl bezpochyby také velice schopným státníkem, zejména ve vnitřní politice dosáhl velkých úspěchů, modernizoval, racionalizoval a obecně pozvedl Afghánistán. Byl ale psychicky značně nevyrovnaný a hluboce citově založený. Byl náchylný k unáhleným reakcím či psychickým kolapsům, které negativně ovlivňovaly afghánskou zahraniční i vnitřní politiku.¹¹⁸

116 Telegram lorda Cranbrooka lordu Lyttonovi, 30. října 1878. PP, C. 2190, č. 66, s. 254.

117 Deklarace války, proklamace vícekrále zasláná emíru Šeru Alímu Chánovi 21. listopadu 1878. BILGRAMI, A. H., c. d., Appendix 19, s. 323–327.

118 Jako příklady lze uvést jeho odchod z veřejného života po smrti prvního následníka trůnu v roce 1868, stejně tak jeho neochotu či sebezapření, se kterým musel řešit státnické a zahraničně-politické záležitosti roku 1878, po smrti svého dalšího syna, Abdula Jana.

Závěrem lze konstatovat, že Britové během konfliktu s Afghánistánem znovu zažili několik velmi negativních momentů, zavraždění jejich vyslance v Kábulu, Louise Cavagnariho či prohraná bitva u Maiwandu jsou jistě nepřijemnými kaňkami na celém podniku. Na druhou stranu ovšem přinesl konec konfliktu Británii kontrolu nad afghánskou zahraniční politikou a tím tedy definitivní splnění cíle, kterého chtěla v případě afghánské otázky dosáhnout celé 19. století.

ABSTRAKT

IMPÉRIA VE STŘETU O STŘEDNÍ ASII

PŘÍČINY DRUHÉ BRITSKO-AFGHÁNSKÉ VÁLKY V SOUVISLOSTECH MOCENSKÉHO BOJE VELKÉ BRITÁNIE A RUSKA O VLVIV VE STŘEDNÍ ASII V LETECH 1873–1878

Tématem této studie je analýza mocenského střetu Velké Británie a Ruska o vliv ve strategické oblasti Střední Asie v sedmdesátých letech 19. století. Hlavním cílem textu je předložit čtenáři komplexní a prameny podložený výklad příčin druhé britsko-afghánské války a dějů, které tento proces provázely. Obsahuje analýzu vzájemné korespondence všech hlavních zúčastněných stran, Afghánistánu, Ruska a Velké Británie. Hlavní důraz je kladen na poslední měsíce před konečným rozhodnutím vlády Britské Indie o vstupu do konfliktu. Nezanedbatelný prostor je pak věnován také vnitřní situaci v Afghánistánu a složitosti pozice, ve které se země, ohrožena tlakem velmocí na svých hranicích, ocitla.

KLÍČOVÁ SLOVA

Velká Británie; Střední Asie; Rusko; Afghánistán; druhá britsko-afghánská válka; dějiny diplomacie

ABSTRACT

THE CLASH OF IMPERIAL POWERS OVER CENTRAL ASIA

THE CAUSES OF THE SECOND BRITISH-AFGHAN WAR IN THE CONTEXT OF FIGHTING FOR POWER BETWEEN GREAT BRITAIN AND RUSSIA, THE AIM OF WHICH BEING TO SECURE INFLUENCE IN CENTRAL ASIA IN 1873–1878

This study deals with power struggle between Great Britain and Russia over strategically important region of Central Asia in 70s of 19th century. The main objective of whole paper is to present complex explanation of causes of Second Anglo-Afghan War and also to show simultaneous events which accompanied this process. It contains analysis of mutual correspondence among all main participants of this event: Great Britain, Afghanistan and Russia. The biggest part of study is dedicated to the last month before outbreak of the conflict. It would be almost impossible to understand the causes without insight to the inner political situation in Afghanistan and without analysis of difficult situation in which this country was forced to be by pressure of two imperial powers on its borders. These problems are part of the last section of the article.

KEYWORDS

Great Britain; Central Asia; Russia; Afghanistan; Second Anglo-Afghan War; Diplomatic history